

NAGLASNO USAVRŠAVANJE HRVATSKOGA JEZIKA, IV.

Usklađivanje na vrhu

Stjepan Vukušić

Ni o jednoj razini odsječnoga plana hrvatskoga književnog (standardnoga) jezika nema toliko različitih shvaćanja pa ni nesporazuma kao o njegovu nadodsječnom planu, naime o hrvatskome standardnojezičnom naglašavanju. Pod tim opterećenjem teško je naći najpogodniji put hrvatskoj standardnoj prozodiji. Stoga je, mislim, potrebno barem pokušati s usklađivanjem na vrhu u nadi da bi od toga mogla imati koristi i hrvatska normativna akcentologija i njezina neposredna praksa.

Ovdje, s potpunim razlogom, možemo početi od Standardnog jezika Dalibora Brozovića (1970.). Ta je knjiga sedamdesetih godina prošlog stoljeća, i poslije, bila standardološka novost, a k tomu je u jezikoslovlje unijela i trajne nazive i njihove pojmove, posebno u klasifikaciji idioma.

Na trideset šestoj i trideset sedmoj stranici Standardnoga jezika nalazi se i ovaj dio teksta:

„(d) Razlike između varijanata tiču se uglavnom samo supstancije standardnog jezika, a na njegovu strukturu utječu malo, ili kao u hrvatskosrpskom slučaju gotovo nimalo. Slično vrijedi i za normu: varijante imaju zajednički sustav normi, a u njem su stanovite pozicije dubletne i međusobno zamjenljive u okviru istoga sustava. To je glavna razlika između varijanata istoga standardnog jezika i dvaju standardnih jezika u okviru istoga dijasistema: u tom posljednjem slučaju postoje dva sustava normi kojima pojedinačne pozicije nisu međusobno zamjenljive.“

Taj je navod u standardološkome i standardizacijskom smislu jedno od ključnih mjesta te Brozovićeve knjige. Zato se u ovom članku teži razmotriti opći teorijski smisao toga navoda i njegove moguće posljedice za hrvatski standardni jezik, posebno u njegovu nadodsječnom planu.

Što se tiče prvog dijela tako zacrtane zadaće ovoga rada, valja reći kako je i taj dio teksta iz knjige Dalibora Brozovića ishod duga i široka standardološkog istraživanja, pa konačno autor Standardnoga jezika nudi opći i apstraktan kriterij za razlikovanje varijanata jednoga standardnog jezika od dvaju standardnih jezika izgrađenih u okviru istog dijasistema. Međutim, istodobno D. Brozović primjenjuje taj kriterij na hrvatsko-srpski slučaj. Budući da tako i sam autor navedene knjige govori o „hrvatskosrpskom slučaju“, pisat će se i u ovom članku samo o dvjema varijantama i o dvama standardnim jezicima izgrađenima u okviru istog dijasistema.

Kako treba razumjeti ponuđeni standardološki kriterij? Dva idioma u službi standardnih jezika izgrađena u okviru istog dijasistema imaju mnoge pozicije je-

zičnih podudarnosti, ali i stanovite pojedinačne pozicije razlika. Ako se sve druge pozicije, odnosno razlike, tiču „uglavnom samo supstancije standardnoga jezika, a na njegovu strukturu utječu malo“, one su u zajedničkom sustavu normi „dubletne i međusobno zamjenljive“. U takvu je slučaju riječ o dvjema varijantama jednoga standardnog jezika. Ako su pak pozicije razlika takve da utječu na strukturu standardnoga jezika, pa su samim time međusobno nezamjenljive, posrijedi su dva sustava normi i, prema tome, dva standardna jezika.

Budući da se „u hrvatskosrpskom“ slučaju pozicije razlika tiču „uglavnom samo supstancije standardnog jezika, a na njegovu strukturu“ ne utječu „gotovo nimalo“, jasno je po takvoj odredbi da se u tom slučaju radi o jednome sustavu normi i, dakle, o jednome standardnom jeziku.

Ali, tu sad iskrsava glavno pitanje: kako autor našeg navoda shvaća pojam supstancije u lingvistici, kojim se obilno služi.

Za F. de Saussurea jezik je oblik (skup odnosa), a ne supstancija (tvarni aspekt jezične građe). Hjelmslevu je pak supstancija sve što nije oblik, forma. Na planu izraza jezičnoga znaka supstancija su zvukovni valovi i tvar grafičkih znakova. Hjelmslevu je supstancija predmet fizike, a ne lingvistike. U jeziku je sve artikulirano od ultimnih sastojaka – inherentnih distinktivnih i prozodijskih obilježja – do same rečenice i do slobodna, već nekodificirana govora.

Ako je tako, onda na svim razinama artikulirana jezika ostaju samo sustav i struktura, dakle forma, a supstancija je samo jedno od sredstva u kojima se jezik očituje. Slično je tomu i kamen, metal, drvo u kipara, a djelo je oblik, forma, izražaj stvaralačkog duha.

Koliko se god Brozovićev pojam supstancije razlikovao od navedenog pojma u de Saussurea i Hjelmsleva, nadati se kako će sljedeći modeli nadodsječnog plana pokazati da su i oni dio strukturirana sustava, a ne tek puka supstancija.

U ta dva modela, razumije se, nije sve što razlikuje zapadno i istočno novoštokavsko naglašavanje. Ni cjeloviti se idiomi – u svoti svoga odsječnog i nadodsječnog plana – ne identificiraju po ukupnosti svih svojih obilježja, nego po određenom broju značajki koje su dostatne za takvu identifikaciju. Ali, da ne bi tko pomislio, ne uzevši u obzir ono što se podrazumijeva po sustavu, kako su razlike između dvaju modela samo ono što je u njih upisano, moramo reći da, primjerice, stavak 2. *pòvūci...* naprama *povūci...* ne obuhvaća samo tih pet-šest naglasnih likova jer se naglasna jedinica *pòvūci* sastoji od stotinjak naglasno istovrsnih glagola, kao što su *istūci*, *òzēpsti*, *pòtrēsti...* Pribrojimo li tomu i likove pridjeva radnog i trpnog za srednji rod u jednini i množini, ne ćemo onih stotinjak glagola tē naglasne jedinice množiti s pet-šest naglasnih likova upisanih u model, nego s brojem petnaest jer smo ubrojili i dva lika glagolskog priloga prošlog *pòvūkāv* i *pòvūkāvši*. Tako ćemo samo u stavku 2. *pòvūci* mjesto onih pet-šest modelskih likova dobiti tisuću i pet stotina naglasnih razlika u zapadnoj i istočnoj novoštokavštini. Glede samog bro-

Model zapadnog novoštokavskog naglašavanja	Model istočnog novoštokavskog naglašavanja
<ol style="list-style-type: none"> 1. vūci - vūkla - vūčen 2. pòvūci - pòvūkla - povūčen i pòvūčen - pòvūkāv(ši) 3. pēci - pēkla - pēčemo - pēčete 4. ispeći - ispekla - ispekāv(ši) - ispečemo - ispečete 5. dōci - dōšla i dōšla 6. izīci - izišao - izišla - izišāv(ši) 7. željeti - želīm - želimo - želite - želēci - držēci 8. poželjati - poželīm - poželimo - poželīte - poželēci 9. zadržati - zadržīm 10. obristiti - obristi 11. pretřpjeti - pretřpīm 12. zazvēčati - zazvēčīm 13. zatrubīti - zatrubīm 14. māšiti (se) - māšīm (se) 15. domāšiti - domāšīm 16. praīti - pērem 17. òprati - òperem 18. ògrati se - ògrām se ... ògrājū se 19. zaigrati - zaigrām ... zaigrājū 20. plētemo - plētete, lómimo - lómīte, vjēncāmo - vjēncāte, oružāmo - oružāte, svjedōčīmo - svjedōčīte 21. hōčemo - hōčete, nē čemo, nē čete 22. GA jd mēne, tēbe, sēbe, njēga; mēni, tēbi, sēbi, njēmu 23. 2. i 3. osoba jd aorista: ūtrnū (ūtrnu), pōkāzā (pōkāza) 24. nōv - nōva - nōvo i nōvo; bīstar - bīstra - bīstro i bīstro; dīčan - dīčna - dīčno 25. G dvājū, dvijū, obadvājū, obadvājū, trijū, četirijū; DLI dvāma, trīma, dvjēma ... 26. vōce, kōplje, svadbarīna, zāgonētkā, vūčjī, vrāžjē, zēčjī 27. češalj - češlja, u slučāju, u govōru, činōvnik - činovnikā, tako i stanōvnik, poslānik ... 	<ol style="list-style-type: none"> 1. vūci - vūkla - vūčen 2. povūci - povūkla - povūčen - povūkāv(ši) 3. pēci - pēkla, pēčemo i pēčemo, pēčēte i pēčēte 4. ispeći - ispekla, ispečemo i ispečemo, ispečēte i ispečēte, ispekāv(ši) 5. dōci - dōšla 6. izīci - izišao - izišla - izišāv(ši) 7. željeti - želīm - želimo - želite - želēci - držēci 8. poželjati - poželīm - poželimo - poželīte 9. zadržati - zadržīm 10. obristiti - obristi 11. pretřpjeti - pretřpīm 12. zazvēčati - zazvēčīm 13. zatrubīti - zatrubīm 14. māšiti (se) - māšīm (se) 15. domāšiti - domāšīm 16. praīti - pērēm 17. òprati - òperēm 18. ògrati se - ògrām se ... ògrājū se 19. zaigrati - zaigrām ... zaigrājū 20. plētemo i plētemo, želīmo - želīte, lomīmo - lomīte, čitāmo - čitāte, svjedōčīmo - svjedōčīte 21. hōčemo - hōčete, nē čemo, nē čete 22. GA jd mēne, tēbe, sēbe, njēga; DL jd mēni, tēbi, sēbi, njēmu 23. 2. i 3. osoba jd aorista: utrnu - bīstar - bīstra - bīstro; dīčan - nōv - nōva - nōvo, obadvājū, obadvājū, trijū, četirijū; DLI dvāma, trīma, dvjēma ... 26. vōce, kōplje, svadbarīna, zāgonētkā, vūčjī, vrāžjī, zēčjī ... 27. češalj - češlja; u slučāju, u govōru, činōvnik, tako i stanōvnik, poslānik

jenja, poteškoća je i u postojanju naglasnih dubleta na obje strane, a ni leksik se u znatnom broju svojih jedinica ne podudara, pa je pitanje koliko ima smisla i sam pokušaj da se izbroje sve razlike. Ipak je sigurno da ta dva modela, koja bi se mogla i proširiti, sadrže desetak tisuća naglasno različitih likova. A koliko bi bilo razlika da se u proširenim modelima izbroje bar približno sve razlike? A jezik upravo tako i funkcionira da se u njegovim složenijim strukturama javljaju svi oblici i sve oblične kategorije, a ne samo polazni oblici koji mogu tek predstavljati naglasne jedinice kao dijelove nadređene cjeline.

Tako su zapravo sve točke navedenih modela samo *pars pro toto* svojih naglasnih jedinica, osim triju:

21. hōćemo - hōćete prema hōćemo - hōćete;

nê ćemo - nê ćete prema né ćemo - né ćete

22. GA jd mēne, tēbe, sēbe, njēga prema mēne, tēbe, sēbe, njēga

DL jd mēni, tēbi, sēbi, njēmu prema mēni, tēbi sēbi, njēmu

25. G dvājū, dvijū, obājū, objijū, obadvājū, obadvijū, trijū, četirijū prema dvājū, dvijū, obājū, objijū, obadvājū, obadvijū, trjū, četirijū

DLI dvāma, trīma, dvjēma prema dvāma, trīma, dvjēma.

I ti su likovi izrazite značajke svojih modela, ali ne toliko brojem likova koliko čestotom svoje porabe.

Međutim, pravi smisao i nije u brojenju, nego u nečemu drugom.

Sve te razlike imaju svoju povijest, a i danas kao u prošlosti izrastaju iz distinktivne mase glasa, iz njegove jezgre. Zato su umrežene u sve razine svojih idioma i kao vrijednosti u svijesti svojih govornika. Je li sve to gola supstancija ili sustav sa strukturnom međuovisnosti svojih dijelova?

Na temelju svega rečenoga i navedenog, kao i zbog zakonite artikuliranosti jezika, možemo pouzdano ustvrditi kako je posrijedi ovo drugo: sustav i struktura.

A baš oni – sustav i struktura – vrlo su osjetljivi na svaku promjenu, na svaku svoju jedinicu i njezin sastav, pa već i po tome možemo objektivno zaključiti kako nije moguća nikakva, pa ni samo teorijska zamjenljivost naglasnih likova. U tom smislu Ž. Muljačić piše:

„jer je danas gotovo svakom lingvistu jasno da se i najmanje promjene odražavaju na dijelove sistema u kojem se zbivaju, a ponekad i na cijeli sistem.“ (Muljačić, 1972.: 194.)

Iako je to rečeno u okvirima dijakronijskog razmatranja, vrijedi i općenito za sustav i strukturu kao živu umreženost svih pripadnih jedinica.

Dva navedena modela predstavljaju dva sustava novoštokavskoga naglašavanja: zapadno, postupno otkrivano tijekom jednog stoljeća i kao sustav spoznato u novije vrijeme, i istočno, kako je zapisano i opisano u Karadžićevim i Daničićevim djelima.

Ako se u drugim istočnim idiomima što podudara sa zapadnim novoštokavskim naglašavanjem u našim modelima, sigurno nema isti status unutar dvaju sustava. Uz to, samo je Karadžićevo i Daničićevo naglašavanje istiskivalo zapadno novoštokavsko na rubni položaj tijekom normizacije hrvatskoga standardnog naglašavanja.

Sve navedene razlike u dvama modelima, ako nisu inovacije, naslijeđene su iz prednovoštokavskoga razdoblja, a posljedica su dvaju organskih i originalnih razvoja, i to kao autonomna prozodijska susljednost ili kao prilagodba na određene glasovne i oblične pojave. Sve to pokazuje kako današnji naglasni likovi imaju svoju prozodijsku evoluciju. Po svojim značajkama ni pozicije razlika ni one zajedničkih podudarnosti nisu i ne mogu biti tek supstancija, pa nisu ni zamjenjive, nego su po svojim odnosima odsječaka i nadodsječaka dijelovi samostalnih naglasnih sustava – zapadnoga i istočnoga. Po tome su i strukture. A dublete su u jednome sustavu, a ne između dvaju.

Zbog objektivne solidarnosti elemenata strukture na jednoj i zbog vrijednosnoga stava govornika na drugoj strani, svaka se promjena, svaki oblik zamjene osjeća kao pogrješka, a samo u sretnom slučaju kao stilem. Budući da je jezik i nadsustav ili sustav sustava, bit će da je tako i na drugim razinama jezičnog opisa: obličnoj, tvorbenoj i rječničkoj. Po svemu rečenom daje se razumjeti zašto je i kako je zapadno novoštokavsko naglašavanje spasila od iščezavanja uporabna jezična norma rastući odozdo i iznutra. A danas imamo i propisanu normu koju valja stalno usavršavati. Pritom se ne izjednačavaju organsko i standardnojezično naglašavanje. Ovo potonje jest u svojem temelju i svim bitnim značajkama zapadnonovoštokavsko, ali ima i prinova u civilizacijskoj nadgradnji, a baš sve što ide u organsku osnovicu, ne ide u standardni jezik. Pritom važnu ulogu ima i tronarječna konvergencija, posebice u ekonomičnom rasterećivanju sustava dokidanjem neistoslogovnih preinaka.

Sve to pokazuje kako i široki slavistički, pa na toj osnovi i standardološki pogledi s naklonosti prema općoj problematici te s nezalaženjem u konkretnosti, u terenski mikrodijalektološki i na toj osnovi na mikrostandardološki rad – kako takvi pogledi mogu previdjeti ono što jest bit određenih sustava, što im je organski razvojno i originalno dalo individualnost.

I sam je Brozović bio duboko svjestan takve mogućnosti, pa o tom u Standardnom jeziku govori na više mjesta, od kojih je najizričitije ono u kojem piše upravo o klasifikaciji idioma:

„Jasno je da u takvim operacijama nužno dolazi do shematičnosti veće nego što bi bila poželjna, da u toj shematičnosti nužno bivaju zapostavljeni pojedini vidovi stvarnih pojava, koje su uvijek individualni kompleksi, neponovljivi u svojoj kombinaciji osobina i zato nikada nepodložni shematizaciji bez ostatka.“ (str. 10.)

Sve govori u prilog zaključku da se prije postupna opisivanja zapadnoga novoštokavskog naglašavanja i novijih spoznaja previše vjerovalo u zajednički novoštokavski sustav normi, pa tako i u općenovoštokavsko naglašavanje, koje bi se u golemoj

većini svodilo na istočnu novoštokavsku akcentuaciju, tj. na Karadžićev i Daničićev sustav, a tek bi pojedinosti u tome jedinom sustavu bile zapadne. Zato su tē uvijek bile rubne kao drugi likovi dubleta ili su izostavljane. A stvarno su postojala i danas postoje dva sustava: zapadni i istočni. Njihovi su apstraktumi ili izvlačci kao ishodi apstrakcije navedeni u točkama našega modela razlikā. I tu su modeli, dakle, apstraktni i svojevrsni dijasistemi mjesnih govora. Što u njih ulazi, upravo to konstituira dva sustava koji imaju sve odredbe potpunih cjelina: a) četveronaglasni inventar, b) općerazdiobna pravila, c) užerazdiobna pravila po kojima se razlikuju, d) sve naglasne jedinice s istovrsnim primjerima, i to svaki model različito u svojoj cjelini i e) zajedničko polje naglasnih podudarnosti. Što pak ima, a što nema općenovoštokavsko naglašavanje? Ima: a) četveronaglasni inventar, b) općerazdiobni propis, c) zajedničko polje naglasnih preklapanja, ali nema c) užerazdiobnog propisa ni svih naglasnih jedinica koje se tiču razlika. Po tome je općenovoštokavsko naglašavanje na višem stupnju apstrakcije svojevrsan naglasni dijasistem dijalekata, ono zajedničko u njima. Nije potpuno i zato nikad ne može dosegnuti konkretnost u standardnom jeziku. To je dlan bez prstiju, dakle invalidan, nepotpun. Prema svemu tome, općenovoštokavsko je naglašavanje kao apstraktno, kao svojevrsan dijasistem moglo biti izvedeno samo iz dvaju stvarnih novoštokavskih naglašavanja – zapadnoga i onoga koje je zapisao V. Karadžić, a opisao Đ. Daničić.

Ako se u ovome radu iskazalo neprihvatanje primjene Brozovičeva kriterija na „hrvatskosrpski slučaj“, pogotovo na suprasegmentnome planu, nikako to ne znači da se pokušalo opovrgavati znanstvene napore da se pronade pouzdano mjerilo za razlikovanje svih vrsta idioma i svih njihovih razina. A pogotovo primjenā toga mjerila u svakome konkretnom slučaju.

Evolucija hrvatskoga standardnojezičnog naglašavanja i naša prozodijska fonologija ili nauk o naglasku već su ostavili za sobom stoljetno hrvanje s nametanjem izvana te stigli do mogućnosti osmotskoga konvergentnog smjera razvoja iznutra u uvjetima tronarječnosti.

Literatura

- Brozović, D., 1972., Standardni jezik, MH, Zagreb
Daničić, Đ., 1896., Akcenti u glagola, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, JAZU, Zagreb
Daničić, Đ., 1913., Akcenti u imenica i pridjeva, Djela Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, JAZU, Zagreb
Hjelmslev, L., 1980., Prolegomena o teoriji jezika, Biblioteka Teka (GZH), Zagreb
Ivšić, S., 1912., Prilog za slavenski akcenat, Rad 187, JAZU, Zagreb
Ivšić, S., 1979., Prilog za kvantitetu u hrvatskom jeziku (priredio, napisao predgovor i popratio bilješkama Božidar Finka), Rad JAZU, knj. 376, Zagreb
Karadžić, V., 1852., Srpski rječnik, Prosveta, Beograd

- Muljačić, Ž., 1972., Opća fonologija i fonologija suvremenoga talijanskog jezika, II. prošireno i prerađeno izdanje, ŠK, Zagreb
- Saussure, Ferdinand de, 2000., Tečaj opće lingvistike, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb
- Vukušić, S., 1982., Usporedbe dvaju novoštokavskih naglašavanja – stiničkog i Daničićeva, Gradski muzej, Senj
- Vukušić, S., 1984., Nacrt hrvatske naglasne norme na osnovi zapadnog dijalekta, Istarska naklada, Pula
- Vukušić, S.; Zoričić, I.; Grasselli-Vukušić, M., 2007. Naglasak u hrvatskome književnom jeziku, Nakladni zavod Globus, Zagreb

Sažetak

Stjepan Vukušić, sveučilišni profesor u miru, Pula
UDK 801.612, izvorni znanstveni rad
primljen 11. svibnja 2012., prihvaćen za tisak 18. lipnja 2012.

Standardisation d' accentuation croate

Dans la présente contribution l' auteur traite le problème suivant: est-ce possible - changer positions accentuelles différentes dans la langue abstraites serbo-croate. Comme il s' agit de deux systèmes accentuels, ce d' ouest et ce d' est, l' auteur conclut qu' é change n' est pas possible, pas même dans le sens théorique.

JESU LI PRIJEDLOZI *POSILIJE* I *NAKON* ISTOVRIJEDNICE?

Maja Glušac

Uvod

 većini se gramatika prijedlozi opisuju kao riječi koje nemaju leksičko značenje te se naglašuje njihovo gramatičko, sintaktičko, značenje – izriču odnose među dijelovima sintagme. Usporedimo li značenja sintagma *doći ćemo prije blagdana* i *doći ćemo poslije blagdana*, potvrđuje se pak postavka da prijedlozi mijenjaju značenje izraza, odnosno da svaki prijedlog ima još i kakvo značenje koje nije gramatičko. Značenje se prijedloga može podijeliti na opće i pojedinačno: opće je značenje odnos, a pojedinačno se prepoznaje iz konteksta. Puno se i pravo značenje prijedložnoga izraza može utvrditi povezivanjem s općim značenjem padeža s kojim se prijedlog upotrebljava (tj. sa značenjem koje se prepoznaje iz padežnog morfema odrednice), pojedinačnim značenjem prijedloga te značenjem određenice